

**Eötvös Loránd Tudományegyetem
Társadalomtudományi Kar
Szociológiai Doktori Iskola
Szociálpolitikai program**

**Gyermekek alternatív napközbeni ellátásának
gyakorlata Magyarországon**

című

PhD dolgozat

tézisei

Témavezető:

Ferge Zsuzsa akadémikus

Készítette:

Tóbiás László

2009

1 Az alternatív napközbeni ellátás meghatározása

Dolgozatom a gyermekek napközbeni ellátásának alternatív formákban való nyújtásáról szól, egy gyermekjóléti alapellátás gyakorlatáról, történetéről, elterjesztése és erősítése perspektíváiról. A gyermekvédelmi törvény és annak végrehajtási rendelete 2002 óta részletesebben is meghatározza az alternatív ellátási módok kereteit, de a szociális törvény már 1993-ban is tartalmazott egy megengedő fordulatot, ami lehetővé tette a hagyományosoktól eltérő módokon is a gyermekek napközbeni ellátását. Önkormányzati megbízás alapján 1993 óta működik is alternatív napközbeni ellátást nyújtó intézmény. A szociális minisztérium szakmai háttérintézménye 2002 óta alkalmaz az alternatív napközbeni ellátással foglalkozó szakreferenst, aki szolgáltatók egy körével szakmai műhelyben dolgozik. Egy-egy szükségleti mezőre koncentráló szolgáltatók szélesebb köre határozza meg tevékenységét alternatív napközbeni ellátásként. A gyermekjóléti rendszer statisztikája¹ hét alternatív napközbeni ellátást nyújtó szolgáltatót ismer, ami azt jelenti, hogy ennyi intézmény rendelkezik a tevékenység folytatására jogosító működési engedéllyel.

Ezek a legalapvetőbb tények is igen összetett jelenség képét mutatják. Hogyan lehetnek egyáltalán ezek a tények egyszerre igazak? Ahhoz, hogy erre választ kaphassunk, meg kell határoznunk, mit is értsünk gyermekek alternatív formákban történő napközbeni ellátásán. Tekintve, hogy egy törvényes gyermekjóléti alapellátással foglalkoztam, a jogi szabályozást és annak tizenöt éves változását kellett mindenekelőtt elemeznem.

Meg kellett állapítanom, hogy a jogi szabályozás nem koherens. A napközbeni ellátás általános definíciója a gyerek biztonsági szükségletét tekinti a napközbeni ellátás által elsődlegesen kielégítendőnek, a szülő távolléte idején, és az ellátás módja, tartalma biztosítja további szükségletek kielégítését is. Az alternatív ellátás szabályozása – különösen a

¹ Ismerteti Gyarmati Andrea (2007), 2009 márciusában közzétették a Gyermekvédelmi Statisztikai Tájékoztató a gyermek- és ifjúságvédelemről 2006 című dokumentumot a <http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=891> honlapra.

gyermekvédelmi törvény végrehajtási rendeletében – a gyerek egyéni és közösségi fejlődési szükségleteit, sőt – egyes konkrét szolgáltatások megnevezésével – a szülő-gyerek együttműködés közös részvételre alapuló támogatási szükségletét helyezi fókuszba, és a biztonsági szükségletet teljesen figyelmen kívül hagyja. Azt gondolom, a rendeleti szabályozás belső ellentmondásai abból következnek, hogy itt olyan szükségletek kielégítése is megjelenik, amikre másutt nem rendelnek ellátást a jogszabályok, de amik a biztonság iránti szükséglettől függetlenek. Ezek a szükségletek a családjaikban élő gyerekek széles körénél megjelennek, de világos módon nem a törvény által minden településen kötelezően nyújtandó gyermekjóléti szolgáltatás kompetenciakörébe tartoznak. Azért a napközbeni ellátásnál jelennek meg, mert – a gyermekjóléti szolgáltatáson túl – ez az egyetlen univerzális gyermekjóléti ellátás – az adott pillanatban is – a családjukban nevelkedő gyermekek számára, és azért az alternatív napközbeni ellátásnál, mert annak sem tevékenységei, sem formái nem szigorúan körülhatároltak.

Úgy gondolom, a szabályozás önellentmondását azzal lehetne feloldani, ha a gyermekvédelmi törvénybe – legalább – egy új szolgáltatást bevezetnének, mely felölelné minden szocializációt támogató gyermekjóléti tevékenységet. A családok döntésük szerint vehetnének igénybe – pl. a törvényben és a rendeletben felsorolt – szolgáltatásokat, természetesen egy időben – akár egyazon szolgáltatónál – többet is. A napközbeni ellátás annyival lehetne több, hogy kielégítené a biztonsági szükségletet is, és nem csak elemi tevékenységeket kínálna, hanem a keretében a családokkal együttműködve felmérné az egyéni szükségleteket, és személyes fejlesztési terveket készítenének, melyek megvalósulásához sokelemű és komplex tevékenységi rendszerekben való részvételi lehetőséget szolgáltatnának.

Számba vettem, miért szükséges a gyermekek intézményes napközbeni ellátása, a jogilag definiáltan túl még milyen értelemben beszélnek ma Magyarországon a gyermekek alternatív ellátásáról. Mindezekre tekintettel definiáltam vizsgálatomhoz a gyermekek napközbeni ellátásának alternatív módjait.

1.1 A mintába választást megalapozó definíció

A vizsgálati mintába választott szolgáltatások:

- megfelelnek a jogi definíciónak, azaz
 - szűkebb értelemben, a jogi szabályozásnak teljesen megfelelnek: erre vonatkozó működési engedéllyel rendelkeznek, vagy
 - tágabb értelemben, a vonatkozó jogszabályok szellemének megfelelően működnek: bár nem rendelkeznek működési engedéllyel gyermekek napközbeni ellátása nyújtására, de
 - a jogszabályban az alternatív ellátások közé sorolt valamely módon nyújtanak ellátást, vagy
 - olyan ellátást nyújtanak, amely megfelel a napközbeni ellátás általános leírásának, de nem felel meg egyik konkrétan leírt ellátási módnak sem,
- egyedi pedagógiai programot valósítanak meg,
- rendelkezésre állási idejük lehetővé teszi, hogy a szülő távolléte idején kielégítsék a gyermek biztonság (felügyelet) iránti szükségletét,
- alacsonyküszöbűek, nincs felvételi eljárás, térítési díj, igénybevételeükről – a rendelkezésre állás szabályain belül – minden egyes alkalommal eseti döntést hoz a gyermek/család,
- világosan különböznek és elkülönülnek más – gyerekeknek nyújtott – szolgáltatásoktól,
- közösségi ellátások,
- a pályázati nyilvánosságban hosszú ideje szerepelnek, így egyfajta auditációval rendelkeznek,
- részt vállaltak a konkrét saját szolgáltatásukon túli szolgáltatásfejlesztésből, módszertani munkából is.

2 Munkám célkitűzése

Munkám alapvetően három célt követ:

- le kívántam írni azoknak a szolgáltatónak a működését és tapasztalatait, melyek az elmúlt másfél évtizedben meghatározói voltak a gyermekek alternatív napközbeni ellátásának,

- elemezni kívántam, hogy a leírt tapasztalatok mennyiben alkalmasak további hasonló szolgáltatások beindításának támogatására, beleértve ebbe az egyedi segítségnyújtáson túl a biztonságos finanszírozás kialakítását is,
- elemezni kívántam, hogy a kialakult szolgáltatások mérséklék-e a társadalmi kirekesztettség intergenerációs átörökítésének kockázatát.

3 Vizsgálati módszereim

Kutatási módszereimet a következőképpen határoztam meg:

- a jogi szabályozás alakulásának elemzéséhez azokat a módszereket alkalmaztam, melyekkel doktori iskolai szemináriumunkon Ferge Zsuzsa irányításával vizsgáltuk a szociális terület jogi szabályozását. Műhelymunkánk az egyes konkrét jogszabályok változtatásainak vizsgálatán túl az is célja volt, hogy módszereket keressünk és próbáljunk ki arra, általában milyen módon lehet szociálpolitikai szempontból vizsgálni, összehasonlítani egyes jogszabályok különböző állapotait illetve különböző jogszabályok változásainak párhuzamait, kölcsönhatásait. Ezek értelemszerűen kvalitatív módszerek.
- az alternatív napközbeni ellátások finanszírozását dokumentumok elemzésével vizsgáltam. Jogszabályokat, pályázati kiírásokat elemeztem, továbbá elemeztem azt az évenkénti 150 beadott pályázatot, melyet pályázatbírálóként 2003-ban és 2004-ben megismertem. Ehhez felhasználtam a Bán Gabriellával, Csepeli Mariannal folytatott konzultációkon kimunkált közös eredményeket is. Munkamódszerem itt részben részvevő megfigyelésnek, részben dokumentum(másod)elemzésnek tekinthető.
- a napközbeni ellátást ténylegesen nyújtók megismerésére végzett terepkutatásomhoz:
 - több módszerű, kvalitatív vizsgálat mellett döntöttem,
 - az alapsokaságból mintát választottam, a kutatási definíciónak megfelelő és a vizsgálat idején működött ellátások közül,
 - az egyes szolgáltatóknál tett korábbi látogatásaimat részvevő megfigyeléseknek tekintettem, s további több hasonló látogatást tettem mintámba választott minden szolgáltatónál,

- a látogatások alkalmával interjúkat készítettem az egyes szolgáltatások alapítóival, vezetőivel, önkénteseivel, a szolgáltatást használó gyerekekkel és szülőkkel, továbbá, ahol erre lehetőség nyílt, külső partnerekkel – tanárokkal, szociális munkásokkal – is,
- elemeztem a szolgáltatók dokumentumait, így alapszabályait, szervezeti és működési szabályzatait, naplóit, belső képzési anyagait, pályázati dokumentációit, egyes projektekhez, programokhoz kapcsolódva a használók által készített munkákat, fotókat, videókat, a szervezetek által saját tevékenységükről gyűjtött publikációkat.
- terepkutatásom kilenc dimenziót ölelt fel – ezeknek felelnek meg dolgozatom 5.2–5.10 fejezetei.
- az egyes szolgáltatókhoz különböző időszakokban igyekeztem visszatérni, hogy megfigyelhessem munkájukat iskolaidőben, hétvégén, vakációban is. Jártam nyári táborokban is.
- terepkutatásomat 2004–2007 között végeztem.
- miután eleve több látogatást terveztem különböző időszakokra minden szolgáltatóhoz, így nem lezárt kutatási tervvel dolgoztam, hanem tapasztalataim alapján többször kiegészítettem tervemet.
- az ágazati irányítási szintű szempontok feltárása érdekében interjúkat készítettem a szakminisztérium Gyermekvédelmi főosztálya korábbi és jelenlegi vezetőjével, szakértőivel.
- az alternatív napközbeni ellátásokban kialakult gyakorlat szolgáltatási irányainak és a Darvas Ágnes és Tausz Katalin által feltárt gyermekkori kirekesztési kockázatoknak az egybevágóságát összehasonlító elemzéssel vizsgáltam.

3.1 A mintaválasztás

Az NCSSZI szakreferenseivel, a minisztériumi szakfőosztály munkatársaival majd a már kiválasztott szolgáltatók vezetőivel – mint szakértőkkel – folytatott konzultációim alapján választottam mintámba a szolgáltatókat. A listát nyitottan kezeltem, szakértők javaslatai alapján még 2006-ban is bővítettem, legutolsóként az ÁGOTA Alapítvány Játszóháza mintába választásával. Szakértői konszenzus szerint az elmúlt másfél

évtizedben nem működött harmincnál több helyen, tartósan gyermekek alternatív napközbeni ellátása. Ezek közül mintámba hét programot választottam, melyek – tekintettel arra, hogy a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Játszva megelőzni programjához tizenhárom játszótér tartozik – összességében tizenkilenc helyen szolgáltatóknak.

A vizsgált szolgáltatók:

- ÁGOTA Alapítvány Játszóháza Szeged Tarján lakótelepén
- Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület Játszva megelőzni program
- Határtalan Szív Alapítvány Közösségi Háza Esztergomban
- Nap Klub Budapest Józsefvárosban
- Periféria Egyesület gyermekjóléti programja Nyíregyházán
- Szeta Egri Alapítvány Ifjúsági Segítőháza
- Zabhegyező Gyerekanimátorok Egyesülete Kaposztásmegyeri Játszóháza

4 A létező gyakorlat

4.1 A gyermekek napközbeni ellátása alternatív formái elterjedésének állami támogatása és ösztönzése

Három állami eszköz alkalmazását vizsgáltam meg:

- a jogi szabályozást,
- a finanszírozást és
- a módszertani tevékenységet.

A szolgáltatásfejlesztést támogató három eszköz használata nem csak szinergiát nem szült, de még csak használatuk módja sem volt azonos, sőt használatuk időben is csak alig esett egybe.

A jogi szabályozásnak 1993 óta tárgya a napközbeni ellátás, megengedve az alternatív ellátási módokon való szolgáltatást. Az utolsó jelentős jogszabály-módosítás 2002–2003-ban volt. Költségvetési támogatás 1994–2004 között létezett, pályázati formában, illetve 1998–2004 között támogatták a Játszva megelőzni program játszóterei és Mikkamakka játéktárak létesítését. Az alternatív napközbeni ellátásokhoz általános módszertani tevékenység 2002

óta létezik az NCSSZI-ben illetve utódintézményében. Saját programjaik módszertani feladataira 2000-től kapott felhatalmazást a Máltai Szeretetszolgálat illetve a Mikkamakka Játsszóház Egyesület.

Mindhárom támogató eszköz nagyon erőforrás-hiányos volt. Ahogy a szabályozás nem alapult vizsgálatokra, kísérleti programokra, ugyanúgy elenyésző volt a pályázatos támogatásra és a módszertani tevékenységre költött pénz ahhoz, hogy érdemi szolgáltatásfejlesztést lehetett volna várni és elérni.

Tulajdonképpen mindhárom eszköz egyaránt támogatta azt a befogadó jelleget, amit legvilágosabban a jogi szabályozásnál láthattunk. A családjukban élő gyerekek szocializációjának támogatását szolgáló kezdeményezések széles körének – ha nem is finanszírozásának, de legalább – elismerésének az alternatív napközbeni ellátás lett a helye, minthogy a szigorúbban szabályozott ellátásoknál nem nyílt erre tér. Szűkítést a pályázati bírálók illetve a módszertani munkában partnerként egymást elismerő szolgáltatók végeztek.

A befogadáson kívül egyik eszköz alkalmazásában sem láthattuk, hogy más stratégiai célt tűztek ki, különösen, hogy valósítottak meg.

Egyik vizsgált eszköz esetében sem került sor az eredményesség elemzésére, de még a tapasztalatok rögzítésére sem.

Mindezek alapján a befogadó jogi szabályozás mellett a szolgáltatást ténylegesen és tartósan nyújtók hálózatának kialakulását értékelhetjük az állami szolgáltatásfejlesztési támogatás eredményének.

Az alternatív napközbeni ellátáshoz soha nem rendelt jogszabály saját normatívát, ami a költségvetés szempontjainak maximalizálása, és a gyermekvédelmi törvényben szabályozott ellátások körében egyedülálló. Részletesen elemeztem a pályázatos támogatási gyakorlatot, az adott ellátás finanszírozásán túlmutató tapasztalatokat is találva: ez a forma nem alkalmas a polgárok jogai kielégítésére hivatott szolgáltatások nyújtásának

finanszírozására. Erre a célra kizárólag a normatív költségvetési finanszírozás lehet megfelelő.

A jogi szabályozás alapvető hiányosságának találtam, hogy a gyermekvédelmi törvény nem írja elő, az abban leírt szolgáltatásoknak tartalmukban megfelelő tevékenységek csak a törvényben leírt keretekben végezhetőek. A vizsgált szolgáltatások tartalmukban megfelelnek a napközbeni ellátással szembeni jogi követelményeknek, mégis egyesületi, alapítványi tevékenységekként működhetnek. Ennek oka nyilvánvalóan az állami felelősségvállalás és finanszírozás hiánya. Eredménye pedig, hogy a gyermekvédelmi törvényben elismert gyermeki (és szülői) jog érvényesítése magánszervezetek áldozatvállalásától függ. Egyértelmű szabályozással biztosítani kell, hogy a tartalmuk szerint törvényesen szabályozott tevékenységeket formáikban, garanciáikban is szolgáltatásokként kelljen működtetni és finanszírozni. A jogok érvényesítését biztosító szolgáltatásokért az államnak kell felelősséget vállalnia, a karitatív tevékenység tere ettől élesen elválik és elválasztandó. A társadalmi szervezetek szabályozása erre lehetőséget adna, a gyermekvédelmi törvényben kellene határozottan előírni, hogy a tartalmukban a szabályozottaknak megfelelő szolgáltatások csak működési engedéllyel és állami finanszírozással működtethetőek, civil szervezeti tevékenységként nem.

4.2 Kialakult szolgáltatások és tapasztalatainak vizsgálati céljai és területei

Minden egyes szolgáltató esetében a következő területeket vizsgáltam, illeszkedve munkám célrendszeréhez:

Szolgáltatás	Leíró célhoz	Fejlesztést segítő célhoz	Kirekesztettség elleni alkalmazhatóság vizsgálatához
- születése ideje	X		
- szolgáltatóinak szervezeti sajátosságai	X		
- alapítóinak és szolgáltatóinak motivációi	X		X
- helyszíne	X	X	X

- erőforrásai	X	X	
- tervezése	X	X	X
- épületének és helyiségének kialakítása	X	X	X
- helyszínének berendezése, eszközei	X	X	X
- szakmai programja és annak alakulása	X	X	X

4.3 A gyermekek napközbeni ellátása szolgáltatásainak rendszere

Rendszerbe foglaltam azokat a szolgáltatási elemeket, amiket a vizsgált szolgáltatóknál találtam:

1) Elsődleges szolgáltatási elemek

- a gyermek fiziológiai és biztonsági szükségleteit elégítik ki,
- az igénybevételeknek csak minimális szabályok betartása a feltétele.

2) Másodlagos szolgáltatási elemek

- Maslow-i értelemben magasabb rendű szükségleteket kielégítő szolgáltatások,
- igénybe vételük komolyabb szabályok betartásához kötött,
- legfontosabb általános jellegzetesség, hogy a szolgáltatásokat nem egyénileg, hanem csoport/ közösség tagjaiként veszik igénybe a használók.

3) Saját szolgáltatásokról tájékoztató szolgáltatási elem

4) Kapcsolódó szolgáltatási elemek

- nem csak gyerekek által önállóan igénybe vehető szolgáltatások és/vagy
- egyénre – nem csoport/közösségtagi helyzetben – irányuló szolgáltatások.

5) Módszertani, publikációs szolgáltatási elem

6) Befogadó intézményi szolgáltatási elem

Az első három szolgáltatási elemet minden általam vizsgált szolgáltatásnál megtaláltam, s ezek nélkül el sem képzelhető a gyerekek alternatív napközbeni ellátása. A második három elemet is majdnem mindegyik szolgáltatásnál megtaláltam, de ezek nélkül elképzelhető a definíciónak megfelelő napközbeni ellátás, akkor is, ha kétségkívül szegényebb, kevésbé komplex lenne a szolgáltatás.

4.4 A kialakított gyakorlat elemzésének összefoglalása

A gyerekek alternatív napközbeni ellátása általam vizsgált magyar gyakorlata nagyrészt önálló hazai innovációk eredményeként alakult ki, mégis sok azonosságot mutat a magyar szolgáltatók között és külföldi hasonló szolgáltatásokkal is. A vizsgált szolgáltatók gyakorlata egyenként is követhető, fejleszhető, de összességében, az eredmények szintetizálásával is alkalmas arra, hogy az ellátás széleskörű elterjesztésének alapjául szolgáljon.

A megvizsgált ellátások ereje a humán erőforrásokban van. Sokirányúan és magasan képzett, elkötelezett, karizmatikus vezetők állnak a szolgáltatásokat nyújtó szervezetek élén. A munkatársak különböző humándiplomákkal rendelkeznek, de nem mondhatnánk, hogy bármelyik végzettség is elég lenne önmagában. Technikai ismeretek mellett a szemlélet formálása is szükséges, mert a pedagógia felől érkezők nem eléggé érzékenyek az egyéni és közösségi szükségletek iránt. A szociális szakképesítésűek szemlélete pedig inkább problémaközpontú, a nevelés kérdéseiben felkészületlenek. Így mindenkit nagyban formál a munkatapasztalat, a szervezeti kultúra. Külön értéket jelent, hogy a programok jó része támaszkodik önkéntesek közreműködésére, ami közösségi jelleget is ad a szolgáltatásnak és visszahat a szomszédság közössége egésze fejlődésére is. Fiatal önkéntesek képzésére két szolgáltatónak is van programja, ami összemérhető hasonló célú, de állam által kötelezően elvégzendőként előírt külföldi programokkal.

Nagyon sokszínű tevékenységeket alakítottak ki a szolgáltatók, ezek mégis világos kategóriákba rendezhetőek, ami arra mutat, hogy hasonló szükségleteket próbálnak kielégíteni, hasonló érték- és tudásalapról indulva. Ez megmutatja az alternatív napközbeni ellátás szerepét a gyermekellátások körében.

A szolgáltatások többsége nem egy kész szakmai program megvalósításával kezdett, hanem gyerekeket és családokat megszólító általános programokat kínált, s a kialakuló párbeszédben igyekezett megismerni a szomszédságban élők igényeit, szükségleteit és ezeket igyekszik kielégíteni. Viszont nem alakítottak ki tervezés-eredményességvizsgálat-újratervezési rendet, eljárásokat. Normatív finanszírozás hiányában az anyagi feltételek olyan fokban hiányoznak, a szolgáltatások működése olyan bizonytalan, ami nem teszi lehetővé a tervezést, s az ilyen irányú erőfeszítések csak az enélkül is elégtelen erőforrásokat apasztanak. Minden szolgáltató arra számított, hogy néhány év után normatívan finanszírozott szolgáltatást nyújthat. Egyébként bele sem vághattak volna egy olyan szolgáltatás nyújtásába, amihez a szervezetek többségének még a kompromisszumok nélküli meginduláshoz sem volt forrása, a folyamatos szolgáltatáshoz pedig senkinek nem volt fedezete.

A szolgáltatások tereinek kialakításában és eszközeinek megválogatásában a közreműködők áldozatkészsége nem pótolhatta az anyagiak hiányát. Ezeken a területeken nem alakultak ki különösebb tapasztalatok, érdemes lenne a nyugat-európai tudást átvenni.

5 A gyermekek napközbeni ellátása alternatív formákban kialakított gyakorlatai alkalmazásának lehetősége a gyerekek társadalmi kirekesztettsége veszélye kezelésében

Darvas Ágnes és Tausz Katalin (2003 és 2004) Gyermekszegénység és társadalmi kirekesztődés címen számolt be kutatásáról, mely a gyerekek szegénysége és társadalmi kirekesztettsége vizsgálata és kezelése alapvető pontjává vált, a gyermekszegénység kezelésére szolgáló stratégiának is egyik alappillére.

Darvas Ágnes és Tausz Katalin elemzési keretét azért vettem egybe a gyerekek alternatív napközbeni ellátásában kialakított gyakorlattal, hogy meglássuk, a gyakorlati innováció és az elméleti megközelítésű kutatás ugyanazokat a szükségleteket azonosította-e? A gyakorlat megerősíti-e a kutatói hipotézist, illetve a gyakorlati tevékenység a kutatók által kirekesztési kockázatot hordozóként azonosított pontokon avatkozik-e be? Végső soron: a napközbeni ellátások alternatív formái eddigi gyakorlatuk alapján tekinthetők-e a társadalmi kirekesztődés ellenében használható eszközöknek, egyaránt tekintettel a gyermekkori kirekesztődésre és a felnőttkori kirekesztődésnek a gyermekkori kirekesztettségből fakadó nagyobb kockázatára?

A kutatók által modellbe foglalt hat dimenzió közül kettő – a gyermek szociodemográfiai jellegzetességei és a jövedelmi helyzet – befolyásolása nyilvánvalóan kívül esik a napközbeni ellátások hatókörén. Ellenben a fennmaradó négy területen lehetséges a családi hátrányok szolgáltatások általi csökkentése. Ezek a területek:

- „- az alapvető fizikai szükséglet kielégítéshez nélkülözhetetlen és a gyermekek számára fontos javak hiánya;
- a gyermekek életében releváns és esélyteremtő tevékenységek végzésétől való megfosztottság vagy ennek korlátozottsága;
- az emberi kapcsolatok veszélyeztetettsége;
- értékrendszer, a szocializáció sajátosságai.”

Három elemet hasonlítottam össze:

- a Darvas Ágnes és Tausz Katalin által vizsgált területeket,
- a kutatók által vizsgált területeken a napközbeni ellátás szerepvállalását a kialakított gyakorlatában,
- a napközbeni ellátás alternatív formáinak fejlesztési potenciáljait.

Az alapvető fizikai szükséglet kielégítéshez nélkülözhetetlen és a gyermekek számára fontos javak hiánya tekintetében az étkeztetés biztosításával a szolgáltatók nem csak relatív hiányt pótolnak, de abszolút mennyiségi hiányt is kezelnek, minthogy mindenütt vannak olyan gyerekek, akik enélkül nem részesülnek elégséges táplálkozásban. A normatív finanszírozás megteremtésekor, új szolgáltatások indításakor ehhez a szolgáltatási elemhez megfelelő forrást, személyi és tárgyi feltételeket kell biztosítani. Nem csak azért, mert gyerekek nem foglalkoztathatóak étlen-szomjan órákon át, de azért is, mert az étkezési szokások gyakorlati formálására is lehetőséget ad a szolgáltatás mindennapi igénybevétele, az étkezésekhez kapcsolódó önkiszolgálás, szokásrend pedig az életviteli szokásokat is formálja.

A gyermekek életében releváns és esélyteremtő tevékenységek végzésétől való megfosztottság vagy ennek korlátozottsága kompenzálásának dimenziójában a legerősebb a napközbeni ellátás vizsgált alternatív formáinak szerepe és lehetősége.

Az emberi kapcsolatok veszélyeztetettsége dimenziójában több releváns tapasztalatot találtam.

A szolgáltatók által kialakított tevékenységekben olyan kapcsolati helyzetek gyakorlására van lehetősége a gyerekeknek, amelyeket más szocializációs ágensek nem kínálnak nekik. A kortársakkal és a felnőttekkel való szabályalkotáson alapuló együttműködés sajnálatos módon általában hiányzik a családokban és az iskolákban alkalmazott minták közül is.

A szolgáltatók által kínált tevékenységi keretek hozzájárulnak az intézmény falain kívüli közösség strukturálódásához is. Mindenekelőtt a kisebbekért való felelősségvállalásba, a velük való foglalkozásba bevont fiatalok fejlődése és a – kortárs illetve teljes szomszédsági – közösségben való pozicionálódása kap erős támogatást.

A szolgáltatók illetve a vezetők és munkatársak több helyütt megnyitják saját személyes és ilyen célra is tudatosan épített intézményi kapcsolati csatornáikat az ellátottak számára, ami iskolaválasztáshoz, munkataláláshoz

is segíthet. Láttunk arra is példát, hogy a networképítésbe és -működtetésbe a nagyon széles és a társadalom minden csoportját elérő önkéntesi csoportja minden egyes tagját személy szerint bevonja a szolgáltató. Ami egyszerre szolgálja a szolgáltatás közös érdekeit és annak minden érintettje egyéni lehetőségei kiterjesztését.

A Darvas Ágnes és Tausz Katalin által alkalmazott pszicho-szociális fejlődési modell fontos dimenzióját alkotják az értékrendszer, a szocializáció sajátosságai. A szolgáltatók tevékenysége két irányt igyekszik harmonizálni az értékek területén. Egyfelől igyekszik erősíteni az egyéni és közösségi azonosság tudatát az ellátottakban, másfelől igyekszik támogatni a tágabb társadalomban elfogadott értékek megismerését és használatát.

A gyerekszegénység elleni program által elsődleges beavatkozási pontként megjelölt szülői foglalkoztathatóság javításához valószínűleg nem tudnak közvetlenül hozzájárulni a gyerekek alternatív napközbeni ellátásának kialakított gyakorlatai, mert az általuk kielégített szükségletek – tekintettel az ellátott gyerekek életkorára – nem társadalmilag elismert akadályai a szülők foglalkoztathatóságának. Általános gyakorlatként a társadalom a családra hagyja az alternatív ellátásában ellátottakkal azonos korú gyerekek napközbeni ellátása gondját, nincs e téren közösségi felelősségvállalás. A kialakított gyakorlatok és tapasztalatok viszont felhasználhatóak lesznek, a gyerekszegénység elleni programban a kistélepüléseken élő gyerekek napközbeni ellátása biztosítására létrehozni javasolt komplex intézmények megszervezésekor és működtetésekor.

6 Eredmények, ajánlások

Úgy gondolom, a magyar társadalom mára kialakult válságának egyik alapvető oka a rendszerszemléletű társadalmi tervezés hiánya. Ezért nincsen konszenzus az egyes intézmények feladatairól és az egyes szereplők hatását messze meghaladó szinergiát teremtő együttműködéséről.

A gyerekkorosztály helyzetét tekintve a sarokpont a közoktatás feladatainak definiálása. Mivel az 5-18 év közötti korosztálynak kötelező igénybe vennie

a közoktatást, annak kell magába foglalnia minden univerzális szolgáltatást, ami a felnővekvő korosztályok szocializációját szolgálja. Ez nem csak oktatási feladatok ellátását jelenti és nem csak pedagógusok alkalmazását.

A komplex közoktatás mellet a speciális szükségletek és egyedi igények kielégítése jelöli ki további szolgáltatások, így az alternatív napközbeni ellátás – mint a biztonsági szükségletet is kielégítő és a szocializációt támogató, társadalmi részvételt biztosító szolgáltatás – terét is. Kutatásom alapján úgy látom, az alternatív – hagyományos, törvényben ma részletesen szabályozott formáktól eltérő – napközbeni ellátás feladatai lehetnek:

- a többségtől eltérő időben foglalkoztatott szülők gyerekeinek biztonsági szükségleteinek kielégítése,
- az alacsonyküszöbű segítség, ami a folyamatos intézményi ellátást már nem igénylő gyerekek biztonsági szükségletét is kielégíti, továbbá gyerekeknek és szülőknek is információt és hozzáférést biztosít a szakszerű ellátásokhoz,
- a nem formális közösségi nevelés,
- közösségfejlesztés, elsődlegesen az ellátott szomszédság gyerekközösségére, másodlagosan teljes közösségére koncentrálva,
- a kirekesztettség kockázatának kezelése, az ellátott szomszédságon belül az egyes gyerekek, családok számára nyújtott szolgáltatásokkal illetve a szomszédság egészségének együttműködését segítve a tágabb környezettel.

Felvethető, hogy a vizsgált napközbeni ellátások miben alternatívok. Az általam vizsgált szolgáltatások a hagyományos napközbeni ellátási módoktól való különbözőség tekintetében valóban alternatív szolgáltatás jelentenek, de egymással nagyon erős azonosságokat mutatnak. Így ezek éppen úgy leírhatóak lennének egy vagy néhány ellátási módként, mint ahogy a bölcsődék régtől benne voltak a szabályozásban, vagy ahogy a családi napköziket jogszabályba foglalták. Ugyanakkor jónak látnám, ha maradna szabad tér a gyermekjóléti rendszerben újabb ellátási módok kialakítására, ez lehetne az alternatív napközbeni ellátások mindenkori tere.

Ezek a szolgáltatások a közösség számára fontos értékeket állítanak elő, hiszen a felnővekvő korosztályok jó szocializációja a társadalom jó

működésének alapvető feltétele. Ebből következően elvileg is igazságos, ha ezeknek a szolgáltatásoknak a költségeit nem csak a gyerekek szülei, hanem a közösség egésze állja. A közösségi finanszírozás gyakorlati okból is szükséges: saját forrásaikból a szülőknek csak nagyon szűk köre lenne képes ilyen szolgáltatást biztosítani gyereküknek, különösen azok nem képesek erre, akik esetében a szolgáltatásnak a kirekesztettség kockázatának kezelésében alapvető feladata lehetne. A közösségi finanszírozás eszközének a központi költségvetési normatívának kell lennie, hiszen önkormányzati hozzájárulásra éppen azok a települések kevésbé képesek, melyek lakóinak kirekesztetté válási kockázatát leginkább kezelnie kellene a napközbeni ellátásnak – is.

6.1 Hipotézisek érvényessége vizsgálata

Nagyrészt igazolva látom azt a hipotézisemet, miszerint további szolgáltatók tevékenysége megkezdéséhez és folytatásához széleskörű támogatás nyújtható a meglévő szolgáltatók tapasztalataiból és gyakorlatából. Ehhez érdemes lenne egy teljes körű rendszerező és leíró tevékenységet végezni, aminek a minisztériumi háttérintézmény által gondozott szakmai együttműködési műhely lehetne a helye. Azt remélem, hogy ehhez a munkához jó alapot adna dolgozatom. Általános érvénnyel vettem fel, hogy a módszertani tevékenységet nem elkülönülő szervezetekben illetve elkülönülő tevékenységként kellene megvalósítani, hanem az adott szolgáltatást nyújtók – vezetők, vezető gyakorlati szakértők – együttműködési terében. A gyermekek napközbeni ellátása alternatív formáit nyújtók szakmai módszertani műhelye működése mindenképpen ennek az útnak az értelmét mutatta meg.

Technikai dimenziókban – építészet, belsőépítészet, színdinamika, biztonságtervezés, a felszerelések, eszközök ergonómiai, megbízhatósági, tartóssági követelményeknek való megfelelésében – nem alakult ki olyan gyakorlat a vizsgált ellátásokban, melyet érdemes lenne átvennie a szolgáltatást ezután megindítóknak. Ilyen ismereteket a nyugati gyakorlatból kell adaptálni, ezzel behozva ezen a területen a – minden gyerekekkel kapcsolatos szolgáltatást jellemző – több évtizedes elmaradást.

Az a hipotézisem megdőlt, ami szerint: „A meglevő gyakorlat lehetőséget ad a szolgáltatás bekerülési költségeinek meghatározására, ami a finanszírozási rendszer kialakításának feltétele.” Egyrészt láttuk, hogy a szolgáltatás feltételei, elemei általánosíthatóak a mai gyakorlatból, s ez alapján beárazhatóak. Másrészt láttuk, hogy a szolgáltatók nem különítik el szervezetükben a napközbeni ellátást és annak költségeit. Normatív költségvetési támogatás illetve tervezhető önkormányzati finanszírozás híján a szolgáltatás költségeit maszatos gazdálkodási rendben teremtik elő a szolgáltatók. Ezek alapján tehát a szolgáltatók könyveléséből nem mutathatók ki a szolgáltatások biztosításának tényleges költségei, de kutatási módszerekkel összegezhető, milyen jogcímű kiadásokkal jár a szolgáltatás. S mivel a kiadások jelentős része kötött – mindenekelőtt a fizetések a minimálbérekhez, de a szintén nagy hányadot kitevő közműszolgáltatások is –, a meglevő gyakorlat alapján modellezéssel meghatározhatóak lennének a bekerülés költségei.

Bemutattam, hogy a szolgáltatás nem finanszírozható a használók által fizetett díjból. A gyerekes családok számára – általában és nem csak a kirekesztődés által fenyegetettek esetében – még a jelképes térítési díj is vállalhatatlan nagyságú havi summává összegződne. A szolgáltatások a közösség számára értékesek, ezért indokolt közösségi finanszírozásuk.

Hipotéziseim között szerepelt, hogy a gyermekek napközbeni ellátása kialakult gyakorlatai szélesebb körben hasznosítható tapasztalatokat nyújtanak általában az alacsonyküszöbű és a közösségi alapú (ön-)ellátások formálásához.

Abban a tekintetben igazolódott hipotézisem, hogy a szolgáltatók valóban alacsony küszöbvel működnek, s így nagyon sokféle problémával fordulnak hozzájuk a gyerekek is és a szüleik is.

Az alacsonyküszöbű intézményeknek az intézményrendszer szempontjából az lenne a szerepe, hogy szakmai ellátóhoz irányítsa a segítséget kérőket, olyan időben, amikor még nem alakult ki krízis. Az ehhez szükséges kapcsolatrendszer azonban nem jött létre a vizsgált szolgáltatók és más intézmények között. Így többször az alternatív napközbeni ellátást

szolgáltatók vállalnak magukra olyan feladatokat – esetvitelt, korrepetálást, pedagógusok szakmai támogatását – amihez nincsenek eszközeik. Viszont kényelmes ez a partnerintézményeknek, akiknek így nem kell dolgozniuk – még ha ennek az is az ára, hogy szakmai alkalmatlanságuk bizonyítványát önmagukról állítják ki. A jelenség okaiként mindenképpen képzettségbeli, személyes és intézményi szakmai énképbéli hiányosságokat látok, amin lehet és kell változtatni. Kell változtatni a segítő szakmák általános hozzáállásán.

A hipotézisnek azt a felét teljes mértékben igazolva látom, hogy a gyermekek napközbeni ellátását alternatív formákban nyújtók eredményei általánosan alkalmazhatóak a közösségi alapú gyermekjóléti-szociális ellátások formálásához. Láttuk, hogy a szolgáltatók egy része eleve egy komplex közösségfejlesztő tevékenységrendszer elemeként nyújtja a gyerekek napközbeni ellátását, ezt a megközelítést igazolják a gyakorlatok. Fiatal önkéntesek foglalkoztatása hármasság hatásának bizonyult, mind a szolgáltatást, mind az önkénteseket, mind a szomszédsági közösséget formálja. Úgy láttam, a legjobb gyakorlatot folytató szervezetek esetében nem is érzékelhető küszöb, a mindennapi életnek úgy tere a szolgáltatás, hogy nem egy formális szolgáltatásnak, hanem a versengő – és az intézményeket használó családok nagy részét vesztesévé tevő – világban a jóindulatú együttműködés kellemes terének élhetik meg a benne részt vevők. Ez a legmesszebbi, amíg elmehet a szociális munka: jelen van, minden nap elérhető, a kérdések felmerülésekor megkérdendő – s nem csak akut, fekélyes ügyek égető fájdalmával –, és ahhoz segít, hogy mindenki tag lehessen és együttműködhessen a helyi – s annak révén a tágabb – társadalmakban.

Hipotézisem érvényességét vizsgálva megállapítottam, hogy a kutatásomban vizsgált szolgáltatók tevékenységei által kielégített szükségletek és Darvas Ágnes és Tausz Katalin kutatásában a gyermekek szegénységére, kirekesztetté válására hatóként azonosított tényezők egymást részben fedő halmazt alkotnak. Mindenekelőtt a tevékenységekben, a kapcsolatokban – kiemelten is a segítőképzés felnőttekkel való kapcsolatépítés szükségességében és lehetőségében – mutatnak azonos irányba az

eredmények. Ezek kínálnak legkézenfekvőbb lehetőséget a gyermekek napközbeni ellátása alternatív formákban történő nyújtása keretében kialakult gyakorlatok terjesztésére is, a kirekesztettség generációközi átörökítésének megakadályozására.

Fontos felismerés, hogy a szolgáltatók közösségi módon biztosítanak hozzáférést technikai eszközökhöz, amivel a tárgyak birtoklásának státuszadó erejét ugyan nem tudják biztosítani, de jártasságot adnak az eszközök kezelésében, ami jelentős hozzájárulás objektív hiányok csökkentéséhez.

Az étkeztetés – mint szolgáltatási elem – vizsgálata mutatta meg legélesebben, hogy eszköztelen segítő a legnagyobb jóakarattal és önfeláldozással sem tudhat minőségi segítséget adni: a szolgáltatók kezelnek egy abszolút szükségletet: adnak enni látogatóiknak, de eszközök híján nem tudnak minőséget biztosítani: nem tudnak magas tápértékük miatt a gyerekeknek annyira fontos élelmiszereket biztosítani, egészséges táplálkozási szokásokra tapasztalati úton nevelni.

A gyermekek napközbeni ellátása szülői foglalkoztathatóság javítására, ezáltal a – gyerekes családokat sújtó – szegénység kezelésére való felhasználhatóságát, felhasználandóságát axiómaként kezeltem. Erre külsődleges és a kutatásomon belüli okok egyaránt vezettek. Külsődleges ok volt a gyermekvédelmi törvénynek az Európai Unióhoz való csatlakozásunkkor a napközbeni ellátásra vonatkozóan végrehajtott módosítása, továbbá a gyermekszegénység elleni program kidolgozása. Mindkettő arra az álláspontra helyezkedik, hogy a gyermekek napközbeni ellátása javítja a szülői foglalkoztathatóságot, így ezt általánosan elfogadott, nem bizonyítandó evidenciaként kezeltem. Ez csábító megoldás volt a kutatás belső szempontjából, mert igen nehezen operacionalizálhatónak tűnik a kérdés vizsgálata. A foglalkoztathatóság általában is igen bonyolult, sok tényező erőterében alakuló jelenség, s még inkább az azokban a sok problémával küzdő helyi társadalmakban, ahol a gyermekek napközbeni ellátása alternatív formáit nyújtók megindították szolgáltatásaikat. Egy ilyen komplex folyamatban szinte lehetetlen szétszálazni, hogy melyik elem mit adott az eredménybe. Még inkább így van ez, ha a kívánatos komplex beavatkozások meg sem indultak. Önmagában a gyerekek napközbeni

ellátása csak a szolgáltatás nyújtásában teremtett munkahelyekkel javítja a foglalkoztathatóságot, de axiomatikusan ennél jóval szélesebb körű hatást várunk el tőle, más szolgáltatásokkal szinergiában.

A munkatársak a különböző végzettségeik megszerzéséhez elsajátított ismereteknek mindnyájan csak töredékét hasznosítják, másrészt viszont más szakmák ismereteit – ahol többféle diplomával rendelkezők dolgoznak együtt – egymástól kénytelenek átvenni, illetve kellő mélységben egyetlen szakmai képzésben sem szereplő ismereteket autodidakta módon elsajátítani. Ez indokolná a ma nem létező animátor szakmai képzés megindítását – melynek elvégzői minden napközbeni és bentlakásos ellátásban is dolgozhatnának.²

A vizsgált ellátások tapasztalatai felvetik meglévő szakmai képzések javításának szükségességét. Szintén képzési szükségletre mutatnak módszerismeretbéli hiányosságokra vonatkozó tapasztalatok, a vizsgált szolgáltatók partnerintézményei munkatársai körében is.

6.2 Vizsgálatom során felmerült további kutatási irányok

Az alternatív napközbeni ellátásoktól indulva, esetszintű példákat, intézményi, települési és ágazati működést vizsgálva érdemes lenne vizsgálni a civil szervezeti öntevékenység és a polgárok jogait kielégítő, törvényes ellátások összemosódását.

Érdemes lenne megvizsgálni, hogy az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközöket hogyan használták civil szervezetek – s talán állami intézmények is – kapacitásaik tartós bővítésére, az elégtelen finanszírozás kiegészítésére.

Nem utolsó sorban a szociális munka hiányos módszertani eszközkészlete fejlesztése érdekében is érdemes lenne külön kutatások tárgyává tenni a

² Ilyen követelmény szerepel a Gyerekesély Programban is.

vizsgált szolgáltatók tevékenységében alkalmazott, – de más tevékenységektől el nem különített – nagyon izgalmas kvalitatív szükségletfelmérési gyakorlatokat.

Legalább egyes újabb ellátásokról készítendő esettanulmányokkal vizsgálándónak tartom a gyermekjóléti-szociális ellátások fejlesztésében a gyakorlat-(ha van egyáltalán) kutatás-oktatás, továbbképzés-szabályozás tapasztalatait, szempontjait, erőforrásait koncentráló innovációs gyakorlatot.

6.3 Alternatív napközbeni ellátások a jövőben

A gyermekek alternatív napközbeni ellátása nyújtására működési engedéllyel rendelkező mind a hét szolgáltatás egyetlen önkormányzat területén működik. Egy százharmincezer lakosú budapesti kerület önkormányzata annyit tett az alternatív napközbeni ellátásért, mint az ország többi része összesen. Ez arra mutat, másutt a helyi politikának is nagy felelőssége van, amiért tizenöt éve elfogadja, hogy civil szervezeti tevékenységként és önfeláldozásból, működési engedély nélkül nyújtsanak törvényes leírásnak megfelelő szolgáltatást. Amikor ehhez támogatást nyújtanak, nem a tevékenység és egyesülés polgári szabadságjogai megélését segítik, hanem súlyosan visszaélnek ezekkel a jogokkal, közösségi felelősségvállalás helyett egyes emberek önfeláldozásának kérdésévé teszik gyerekek és családok ellátását. Ugyanez megfigyelhető intézmények esetében is, akik saját munkájuk elvégzése helyett elfogadják, hogy külső támogatás álarcában más dolgozzon helyettük, míg ők a tanult tehetetlenségbe temetkeznek.

Azt gondolom, sok olyan speciális szükségletre kellene közösségi, intézményes felelősségvállalás mellett kielégítést biztosítani, mely akkor is nagy számban indokolná alternatív napközbeni ellátást nyújtó intézmények létét, ha a többi gyerekintézmény jól betöltené hivatását. Ezért – és a nemzetközi példák alapján – jónak látnám egy kis intézmények hálózatára épülő napközbeni ellátási modell megvalósítását, melyben az egyes intézmények akkorák lennének, hogy viszonylag homogén szomszédságok

szükségeit elégíthetnék ki. Ilyen modell ugyanis egyszerre nyújtana univerzális és speciális ellátásokat. Minden szomszédságnak, racionálisan megragadható településrésznek lenne intézménye, így mindenki érdekelt lenne az intézményrendszer és az általa nyújtott napközbeni ellátás fenntartásában, miközben minden intézmény a helyi, relatíve homogénnek tekinthető szükségletek és igények kielégítését szolgálná. Az ilyenfajta szolgáltatásnak mindenképpen alapvető jellegzetességének kellene lennie a lehető legnagyobb mértékben közösségi ellátási módnak. Valószínűleg gazdaságilag is racionálisabb a helyi közösséget segíteni abban, hogy képes legyen – közösségi empowerment révén képessé váljon – saját ügyei vitele, benne gyerekei ellátása megtervezésére és megvalósítására, mint szakértőkre bízva, a helyi közösségtől távol tartani ezeket a feladatokat.